

is provided. Particular attention is paid to the interpretation of SEL across various educational traditions worldwide, especially in terms of cultural sensitivity, value-based orientation, and the role of the school as a social environment. It is outlined that despite shared features, approaches to SEL vary depending on cultural, age-related, ethical, and policy contexts. Based on the synthesis of scholarly perspectives and didactic principles, the author proposes a classification of SEL components that integrates classical educational categories with modern challenges. The model comprises six interrelated components: cognitive-reflective, motivational-volitional, emotional-regulatory, social-communicative, value-worldview, and adaptive-resource. The first three are identified as universal and applicable in any educational context, while the others are sensitive to sociocultural and institutional conditions. The article substantiates the connection of the proposed classification with the foundations of general didactics, emphasizing its interdisciplinary nature and practical relevance for educators, psychologists, and education managers. It is emphasized that this classification not only systematizes existing international approaches but also adapts them to the needs of the Ukrainian educational system under martial law and social disruption.

Key words: social and emotional learning, SEL competencies, components of SEL.

Дата надходження статті: 27.11.2024 р.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор Данилюк С. С.

УДК 372.8: 355.58: 37.02

DOI <https://doi.org/10.37915/pa.vi58.645>

Заплатинський В. М.,
orcid.org/0000-0003-0119-7135

НАВЧАННЯ З ПИТАНЬ ВОЄННИХ НЕБЕЗПЕК У БАЗОВІЙ СЕРЕДНІЙ ОСВІТІ

У статті викладено результати аналізу змісту та обсягу тематики з питань воєнних небезпек у соціальній та здоров'язбережувальній освітній галузі. Питання воєнних небезпек, їх попередження, запобігання, подолання та усунення наслідків включено до програми предмету «Основи здоров'я» та до модельних програм інтегрованого курсу «Здоров'я безпека та добробут» які замінюють предмет «Основи здоров'я» в межах упровадження концепції «Нова українська школа». У статті представлено порівняльний кількісний та якісний аналіз рекомендованої тематики щодо воєнних небезпек у програмі предмета «Основи здоров'я» (2022) та модельних програмах інтегрованого курсу «Здоров'я безпека та добробут» для 5-6 класів та 7-9 класів. Усього проаналізовано сім модельних програм. Результати аналізу дозволяють зробити висновок про потребу системного, комплексного підходу до вивчення воєнних небезпек, упровадження мінімального обсягу тематики, яка була б погоджена з усіма зацікавленими структурами, зокрема Міністерством оборони України, Міністерством охорони здоров'я, Державною службою надзвичайних ситуацій. Такий підхід сприятиме розробленню конкретних напрямків управління навчанням воєнних небезпек.

Окреслено, що подальші дослідження будуть пов'язані з аналізом нових тенденцій у системі середньої освіти, так чи інакше пов'язаних із небезпеками, зокрема воєнними. Важливою частиною подальших досліджень буде аналіз підручників та інших матеріалів щодо обсягу та змісту тематики воєнних небезпек. Важливим є питання реальної кількості часу, який потрібен для формування компетенцій, що ототожнюються з воєнними небезпеками, їх попередженням, запобіганням, подоланням та усуненням наслідків. Опанування цих питань в умовах війни є життєво важливим для учасників освітнього процесу та всіх жителів України.

Ключові слова: воєнні небезпеки, середня освіта, соціальна і здоров'язбережувальна галузь, предмет «Основи здоров'я», інтегрований курс «Здоров'я, безпека та добробут», навчання.

Постановлення проблеми. Війна в Україні триває вже понад десять років, зокрема майже 3 роки – її повномасштабна стадія. У цьому контексті важливим було, є й буде навчання населення щодо попередження, запобігання, подолання воєнних небезпек та усунення їх наслідків. Навчання населення України відбувається кількома шляхами, насамперед у системі дошкільної, шкільної та вищої освіти. Працівники навчаються цього на своїх підприємствах. Населення, яке не працює, залучається до навчання місцевими адміністраціями в різних формах. Значну місію з такого навчання населення взяли на себе медійники. Волонтерські організації в Україні також здійснюють підготовку населення з питань воєнних небезпек.

З огляду не те, що повномасштабна війна продовжується, що є висока вірогідність повторних воєнних конфліктів, а також що деякі наслідки поточної війни будуть впливати на людей у найближчі десятиліття, потреба навчання з питань воєнних небезпек є особливо актуальною.

Потреба навчання з питань воєнних небезпек ні в кого не викликає сумніву. У цьому контексті важливо оцінити, як саме організовано навчання з цих питань в освіті України зокрема в середній. Середня освіта сьогодні несе основне навантаження щодо навчання з питань воєнних небезпек. Відтак у дошкільній освіті здобувачі є надто малими й не можуть набути всіх необхідних компетенцій щодо попередження, запобігання, подолання воєнних небезпек та усунення їх наслідків. У системі вищої освіти, не беручи до уваги спеціальні освітні програми, навчання з питань воєнних небезпек відбувається в кращому випадку фрагментарно, здебільшого у формі додаткових тренінгів, факультативів тощо. Натомість у середній освіті навчання провадиться в базовій середній освіті та в старшій школі. Причому у старшій школі переважно розглядаються питання, пов'язані з підготовкою та проведенням воєнних дій та медичної допомоги насамперед в умовах війни. Розгляд цих питань відбувається в межах предмета «Захист України», який сьогодні зазнає суттєвих змін.

Отже, тематика щодо попередження, запобігання, подолання воєнних небезпек та усунення їх наслідків має бути відповідно реалізована в базовій середній освіті. Важливо дослідити, наскільки повно охоплено цю тематику та зробити висновки щодо забезпечення набуття необхідних компетенцій здобувачами освіти. Це дасть змогу насамперед зберегти життя та здоров'я здобувачів освіти, учасників освітнього процесу, а опосередковано – й людей з їх найближчого оточення. Причому ці знання можуть бути корисними не лише від час війни, яка триває, а й у випадку інших конфліктів чи надзвичайних ситуацій в майбутньому.

Аналіз досліджень. Науковці, які вивчають питання навчання, пов'язані з війною, здійснюють свої дослідження у кількох напрямках. Насамперед це питання навчання в умовах війни. Цим питанням займалися досить багато дослідників, зокрема О. Васильєва, О. Локшина, О. Глушко, К. Березяк, І. Хмарська, О. Столярчук, Л. Лебедик та ін. Ці дослідження певним чином корелюють із темою навчання з питань воєнних ризиків, позаяк організація безпечного навчання потребує знань воєнних небезпек і компетенцій щодо забезпечення безпеки освітнього процесу.

Зважаючи, що питання воєнних небезпек реалізуються майже повністю у соціальній та здоров'язбережуваній галузі, важливими є питання методики викладання курсів цієї галузі. Цим питанням займалися О. Ващенко, Н. Семеній, О. Герман, Л. Барна, І. Удовиченко, М. Кісільова та ін.

Окремими питаннями, що входять до комплексу попередження, запобігання, подолання воєнних небезпек й усунення їх наслідків, займалися чимало вчених. Так, питаннями, пов'язаними з інтегрованим курсом із безпеки, здоров'я та добробуту, займалися Т. Бойченко, Т. Боса, Л. Болтівець, С. Ващенко, Т. Варивода, Н. Воронцова, О. Гурська, К. Гущина, А. Давидова, В. Дерев'янко, В. Косик, А. Кочарян, В. Кобильченко, О. Москаленко, В. Пономаренко, Н. Поліщук, О. Прокопенко, Т. Спірке, С. Фіцайло, О. Шиян, О. Шаповал та ін.

Питанням кібербезпеки в умовах війни присвятили свої праці Н. Трушкіна, Н. Лугіна, І. Гончарова, М. Карпеченков, В. Тулупов, Ю. Чаплінська та ін.

Психічне здоров'я вчителів та дітей під час війни досліджували Л. Карамушка, Л. Хімчук, Н. Єременко, Ю. Олійник, О. Лазорко, А. Романів, Н. Параняк, І. Денищук та ін.

Питання комплексного аналізу воєнних небезпек у соціальній та здоров'язбережувальній галузі та, зокрема, в інтегрованому курсі «Здоров'я, безпека та добробут», не досліджувалось.

Мета статті – визначити перелік та обсяг елементів тематики воєнних небезпек, які пропонуються здобувачами освіти в базовій середній освіті. Потреба належного опанування компетенцій щодо попередження, запобігання, подолання воєнних небезпек та усунення їх наслідків у період війни є безсумнівною. Важливими ці компетенції будуть не тільки в умовах війни, а й в умовах надзвичайних ситуацій техногенного, природного та соціального походження. Саме це зумовлює актуальність дослідження. Результати дослідження дають змогу не тільки оцінити перелік та обсяг тематики з питань воєнних небезпек, але й надати рекомендації щодо вдосконалення тематики в модельних і навчальних програмах.

Виклад основного матеріалу. Повномасштабна агресія росії проти України зумовила суттєві зміни в освіті. Найбільшого впливу зазнала середня освіта. Зміст багатьох предметів певною мірою змінився внаслідок зміни векторів соціально-політичної ситуації. Серед цих предметів – правознавство, географія, література, історія, захист України. Були цілком змінені підходи до викладання предметів російською мовою. Значних змін зазнав предмет «Основи здоров'я», до змісту якого було додано питання воєнних небезпек. Варто нагадати, що 2022 року в межах трансформації української освіти 5-ті класи здійснювали перехід до концепції «Нової української школи». Відповідно було передбачено перехід від предмета «Основи здоров'я» до інтегрованого курсу «Здоров'я, безпека та добробут».

На сьогодні інтегрований курс «Здоров'я, безпека та добробут» вивчають учні 5, 6 та 7-х класів. Повний перехід на інтегрований курс «Здоров'я, безпека та добробут» відбудеться у 2026/27 навчальному році. Відповідно на початок повномасштабної війни більшість учнів базової середньої школи, а саме 6, 7, 8 та 9-х класів, навчалися за програмою предмета «Основи здоров'я». У зв'язку з повномасштабною воєнною агресією програма була оперативно доповнена питаннями воєнних небезпек. Доповненій програмі [1] 3 серпня 2022 року було надано гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України». Тобто вчителі отримали змогу створити на її основі календарні тематичні плани та включити питання воєнних небезпек у освітній процес.

Особливістю оновленої програми була відсутність у ній 5-го класу. Здобувачі освіти 5 класу мали навчатися за модельними програмами, які розроблялися до повномасштабної війни і відповідно не містили питань воєнних небезпек. Задля вирішення цього питання Міністерство освіти і науки України в інструктивно-методичних рекомендаціях щодо організації освітнього процесу та викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2022/2023 навчальному році [2] рекомендувало у 5-му класі використовувати тематику воєнних небезпек, яка подана у програмі «Основи здоров'я» (2022) для шостого класу.

Тематика воєнних небезпек, їх попередження, запобігання, подолання та усунення наслідків включає 4 блоки.

- Ризики і небезпеки воєнного часу.
- Попередження ризиків від вибухонебезпечних предметів.
- Невідкладна допомога.
- Психологічна самопомога.

Останній блок у повноцінному вигляді з'являється все починаючи з 8-го класу.

Особливістю побудови тематики воєнних небезпек у програмі «Основи здоров'я» є намагання в перший рік війни надати учням всіх вікових груп якнайбільше інформації

щодо воєнних небезпек. Відтак у наступному 2023/24 році кількість тем та їх обсяг мали би бути скореговані відповідно до опанованих учнями компетенцій у попередньому році.

Автори модельних програм інтегрованого курсу «Здоров'я, безпека та добробут» урахували потреби часу й оновили модельні програми. Проте з п'яти авторських колективів оновлення зробили тільки три:

- Воронцова Т. В., Пономаренко В. С., Лаврентьєва І. В., Хомич О. Л.;
- Гущина Н. І., Василяшко І. П.;
- Хитра З. М., Романенко О. А.

На жаль, доопрацьованим модельним програмам гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» було надано аж 10 жовтня 2023 року (наказ Міністерства освіти і науки України № 1226). Ця обставина вимагала від учителів вносити зміни до навчальної програми закладу освіти після початку навчального року.

Із метою порівняння програми предмета «Основи здоров'я» та модельних програм інтегрованого курсу «Здоров'я, безпека та добробут» детально розглянемо тематику воєнних небезпек у програмі предмета «Основи здоров'я». Питання воєнних небезпек тут можна згрупувати у дві лінії – для 6–7 класів (і для 5 класу, зважаючи на рекомендації МОН України), та для 8–9 класів.

Тематика воєнних небезпек для 6–7 класів. Блок 1.

Ризики та небезпеки* воєнного часу

1. Види ризиків у зоні бойових дій, на окупованих і звільнених територіях**.
2. Захист під час обстрілів.
3. Шляхи і правила евакуації.
4. Види укриттів.
5. Ознаки надійного і ненадійного укриття***.
6. Найбезпечніші місця в оселі***.
7. Правило двох стін.
8. Як діяти під завалами.
9. Правила спілкування з озброєними людьми****.
10. Повітряна тривога.
11. Сигнали оповіщення про повітряну тривогу*****.
12. Екологічні проблеми й техногенні аварії, які виникли внаслідок воєнних дій***.
13. Підготовка «тривожної валізи»*****.

*Вилучено слово «небезпека» у 7 класі.

**Додано «на окупованих і звільнених територіях» у 7 класі.

*** Тема включена лише для 7 класу.

****Замість «правила спілкування» у 7 класі використано «контакти»

*****У 7 класі замість «про повітряну тривогу» використано «населення: «Увага всім!», «Повітряна тривога», «Хімічна безпека»».

*****Тема включена лише для 6-го класу.

Тематика воєнних небезпек для 8–9 класів. Блок 1.

Ризики воєнного часу*

1. Захист життя і здоров'я в зоні бойових дій, на окупованих і деокупованих територіях**.

2. Захист життя*** під час обстрілів, бомбардувань.
3. Шляхи і правила евакуації.
4. Вибір надійного укриття.
5. Як діяти під завалами.
6. Види техногенних аварій, які виникли внаслідок воєнних дій.
7. Дії під час хімічної та радіаційної небезпеки.
8. Контакти з озброєними людьми на окупованих територіях.

* У 9 класі має назву «Тема 1. Захист життя і здоров'я у воєнний час.».

**Тема включена лише у 8 класі.

*** У 9 класі додано слово «життя».

Перший блок ризиків воєнного часу досить подібний у всіх класах, хоча і має деякі відмінності у змісті, найбільше між 6–7 та 8–9 класами. У перший рік війни всі подані теми мали опанувати одразу всі учні. У подальшому було достатньо вивчати тематику ризиків воєнного часу у певній послідовності, що мали врахувати автори модельних програм. Звісно, під час створення навчальних програм закладу освіти та календарно-тематичного планування потрібно було враховувати регіональні особливості, контингент учнів тощо.

Тематика попередження ризиків від вибухонебезпечних предметів досить подібна в усіх класах. Тому нижче наводимо загальну тематику для 6–9 класів із вказанням особливостей.

Блок 2. Попередження ризиків від вибухонебезпечних предметів

1. Види й ознаки вибухонебезпечних предметів*.

2. Ідентифікація загроз: міни (протипіхотні, протитранспортні), боеприпаси (що не вибухнули), детонатори/підрильники, саморобні вибухові пристрої та міни-пастки, набої**.

3. Ознаки небезпечних територій**.

4. Позначення/маркування небезпечних територій («Небезпечно міни» та інші).

5. Правила поведінки під час виявлення вибухонебезпечних предметів, якщо опинились на замінованій території або стали свідком інциденту на мінному полі.

6. Небезпека самостійного маркування вибухонебезпечного предмета у безпосередньої близькості від нього.

7. Узаємодія з рятувальними службами***.

*У 6 класі тема сформульована таким чином: «Ознаки вибухонебезпечних предметів (ВНП) та території».

**Тема відсутня у 6 -му класі.

***У 6 класі замість терміна «взаємодія» використано «виклик».

Тематика першої допомоги суттєво відрізняється у 6, 7 та 8–9 класах. У 6-му класі учні мають опанувати тему «Перша домедична допомога при різних надзвичайних станах». У 7-му класі у блоці «Самодопомога і невідкладна допомога» включено 3 теми:

1. Види і наслідки кровотеч.

2. Невідкладна допомога при кровотечах.

3. Перша домедична допомога при падіннях, травмах, опіках.

Найбільш ґрунтовна тематика з питань першої допомоги пропонується у 8 та 9 класах.

Блок 3. Невідкладна домедична допомога

1. Визначення стану потерпілого.

2. Перша допомога в надзвичайних ситуаціях.

3. Види й наслідки кровотеч.

4. Невідкладна допомога при кровотечах.

5. Серцево-легенева реанімація.

6. Алгоритм рятування людей під час пожежі, з-під завалів.

7. Невідкладна домедична допомога при опіках, отруєнні чадним газом*.

* Питання «Отруєння чадним газом» включене лише для 9 класу.

Для учнів усіх вікових категорій у програмі пропонується тематика психологічної допомоги та самопомоги. У 6 класі для учнів пропонується одна тема – «Перша психологічна підтримка (самодопомога, практики подолання страху, тривоги)».

У цьому класі ця тематика дещо поглиблюється – пропонуються дві теми: «Як запобігти виникненню паніки» та «Керування стресом у воєнний час».

Основне навантаження щодо опанування психологічної самодопомоги припадає на 8 та 9 класи. Ці теми вперше включені до предмета «Основи здоров'я».

Блок 4. Психологічна самодопомога (8-ий та 9-ий класи)

1. Дозрівання мозку та емоції.
2. Емоційні реакції в гострих стресових ситуаціях.
3. Травматичний стрес і ПТСР.
4. Керування емоціями.
5. Техніки самодопомоги.
6. Дихальна гімнастика.
7. Нервово-м'язова релаксація.
8. Техніки-заземлення.
9. Медитація.
10. Аутотренінг.
11. Робота зі страхами і тривожними думками.

Усього автори доповнень до програми запропонували від 17 до 33 тем, які пов'язані з воєнними небезпеками – їх попередженням, запобіганням, подоланням та усуненням їх наслідків (рис. 1).

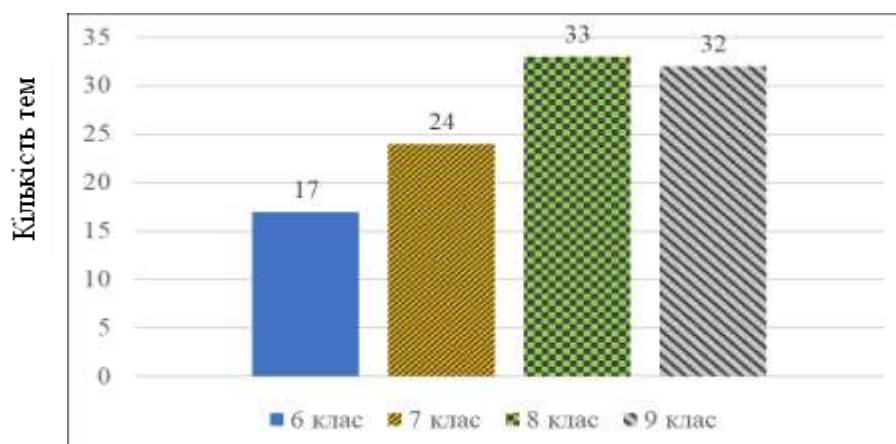

Рис. 1. Графік кількості тем із питань воєнних небезпек у програмі предмета «Основи здоров'я» за класами.

Беручи до уваги запропоновану на початок війни тематику, є можливість оцінити модельні програми інтегрованого курсу «Здоров'я, безпека та добробут». Із п'яти рекомендованих МОН України програм додано тематику воєнних небезпек лише до трьох.

У модельній програмі для 5 класу (авторський колектив: Т. Воронцова, В. Пономаренко, І. Лаврентьєва, О. Хомич) включено п'ять тем у підрозділі «Повітряна тривога» та дві теми у підрозділі «Попередження ризиків відвибухонебезпечних предметів». У 6 класі включено 4 теми у підрозділі «Ризики і небезпеки воєнного часу», п'ять тем у підрозділі «Повітряна тривога», чотири теми в підрозділі «Попередження ризиків відвибухонебезпечних предметів» та дві теми в підрозділі «Невідкладна допомога». Відзначаємо, що теми підрозділу «Повітряна тривога» у п'ятому та шостому класах повністю аналогічні. Слід зазначити, що шість із семи тем, запропонованих авторами програми у 5 класі, повторюються у 6 класі. Загалом автори запропонували 7 тем у 5 класі та 15 тем у 6-му класі. Розширення тематики відбулось за рахунок питань попередження ризиків від вибухонебезпечних предметів, домедичної та психологічної

допомоги, а також тематики ризиків і небезпек воєнного часу. До видів навчальної діяльності автори додали три теми у 5 класі та п'ять тем у 6 класі.

Модельна програма інтегрованого курсу «Здоров'я, безпека та добробут» (авторський колектив: Н. Гущина, І. Василяшко) містить 3 теми у 5 класі та 5 тем у 6 класі. Причому деякі теми подано досить широко, тому з питаннями воєнних небезпек вони співвідносні лише частково. Цей авторський колектив більше сконцентрувався на видах навчальної діяльності, які стосуються воєнних небезпек. Зокрема у 5 класі автори включили 13 тем, а у 6-му – 17.

У модельній програмі (авторський колектив: З. Хитра та О. Романенко) включено 8 тем у 5 класі та 12 тем – у 6-му.

Просте арифметичне порівняння кількості тем щодо воєнних небезпек у різних авторських колективів не дає повного уявлення про кількість компетенцій, які мали засвоїти учні. Модельні програми основну увагу приділяють видам навчальної діяльності. Загалом проаналізовані модельні програми інтегрованого курсу «Здоров'я, безпека та добробут» охоплюють основні воєнні небезпеки, а кількість тематичних питань корелює з кількістю тем у 6 класі програми «Основи здоров'я».

Доповнення програм воєнними ризиками вимагає суттєвого збільшення часу на вивчення інтегрованого курсу, що можна здійснювати, спираючись на базовий навчальний план [3] та оновлену типову навчальну програму для Нової української школи. Згідно з цим планом мінімальний час на вивчення складає 35 годин на рік і може бути збільшений до 105 годин на рік.

Ситуація з включенням питань воєнних небезпек у модельні програми інтегрованого курсу «Здоров'я, безпека та добробут» для 7–9 класів суттєво відрізняється у різних авторських колективів. Так, гриф «рекомендовано» було надано модельним програма чотирьох авторських колективів:

- Василенко С., Колотій Л. [4];
- Воронцова Т., Пономаренко В., Андрук Н., Лаврентьева І., Хомич О. [5];
- Гущина Н., Василяшко І. [6];
- Шиян О., Дяків В., Седоченко А., Страшко С. [7].

Ці авторські колективи готували модельні програми для 5–6 класів, тому в програмах є певна послідовність у підходах до включення тематики воєнних небезпек.

Авторський колектив С. Василенко та Л. Колотій включив недостатньо питань, пов'язаних із воєнними небезпеками. Фактично в кожному класі цим питанням була відведена лише одна тема. Лише тому, що у 8 класі тема містила низку небезпек, її умовно можна розглядати в шести частинах. З огляду на те, що цей авторський колектив не вніс змін до модельної програми інтегрованого курсу «Здоров'я, безпека та добробут» для 5–6 класів, тенденція не включати тематику воєнних небезпек у програму навчання має системний характер. Запропонованих авторами тем воєнних небезпек абсолютно не достатньо не тільки з огляду на війну, яка продовжується, але й на наслідки війни після її закінчення.

У модельній програмі іншого авторського колективу (Воронцова Т., Пономаренко В., Андрук Н., Лаврентьева І., Хомич О.) тематика воєнних небезпек представлена досить повно. Усього для 7 класу автори запропонували 13 тем, які викладено у трьох розділах:

- Дії населення в разі загрози або надзвичайних ситуацій воєнного характеру.
- Попередження ризиків від вибухонебезпечних предметів.
- Самодопомога і невідкладна допомога.

Незначне зменшення кількості тем порівняно з програмою предмета «Основи здоров'я» для 7 класу цілком логічне, адже учні опанували деякі теми у 5 та 6 класах. Для 8-класу автори модельної програми запропонували 22 теми, включені у три розділи:

- Ризики воєнного часу.
- Невідкладна домедична допомога.
- Психологічна самодопомога.

Автори включили тему «Попередження ризиків від вибухонебезпечних предметів» до розділу «Ризики воєнного часу». Повноцінними є тематичні підрозділи з домедичної допомоги та психологічної самодопомоги. Ці підрозділи за кількістю та тематикою відповідають темам у програмі «Основи здоров'я» для 8 та 9 класів.

Для здобувачів освіти дев'ятого класу автори запропонували сучасні теми, яких не було у програмі «Основи здоров'я». Ці теми стосуються прав і обов'язків громадян в умовах воєнного стану, інформаційної війни. Також автори включили питання допомоги постраждалим і психологічної допомоги.

У модельній програмі авторського колективу Н. Гуциної та І. Василяшко тематика воєнних небезпек – їх попередження та подолання – найкраще розкрита для учнів 7 класу. Для 8 класу автори запропонували три теми, а для дев'ятого – дві. Питання домедичної допомоги для учнів 8 та 9 класів автори не запропонували.

Інший авторський колектив (Шиян О., Дяків В., Седоченко А., Страшко С.) свого часу не вніс змін до модельної програми для учнів 5–6 класів, проте надолужив втрачене у програмі для 7–9 класів. Автори включили до програми від 26 до 29 тем залежно від класу. Велика кількість тем зумовила значну кількість повторів від класу до класу. Це завдає додаткової роботи вчителям при складанні програми навчального закладу. Сьогодні Міністерство освіти і науки України ініціювало роботу зі створення навчальних програм, розрахованих на мінімальну кількість годин, яка вказана в Базовому навчальному плані та Типовій програмі. Є сподівання, що автори впорядкують тематику в навчальній програмі. Перевагою великої кількості тем у цій модельній програмі є полегшення для вчителів у разі потреби збільшення обсягу курсу до 1,5, 2 чи навіть до максимальних 3 годин.

Загальні результати математичного кількісного аналізу запропонованих тем з питань воєнних небезпек у модельних програмах інтегрованого курсу «Здоров'я, безпека та добробут» для 7–9 класів різних авторських колективів представлено на графіку (рис. 2).

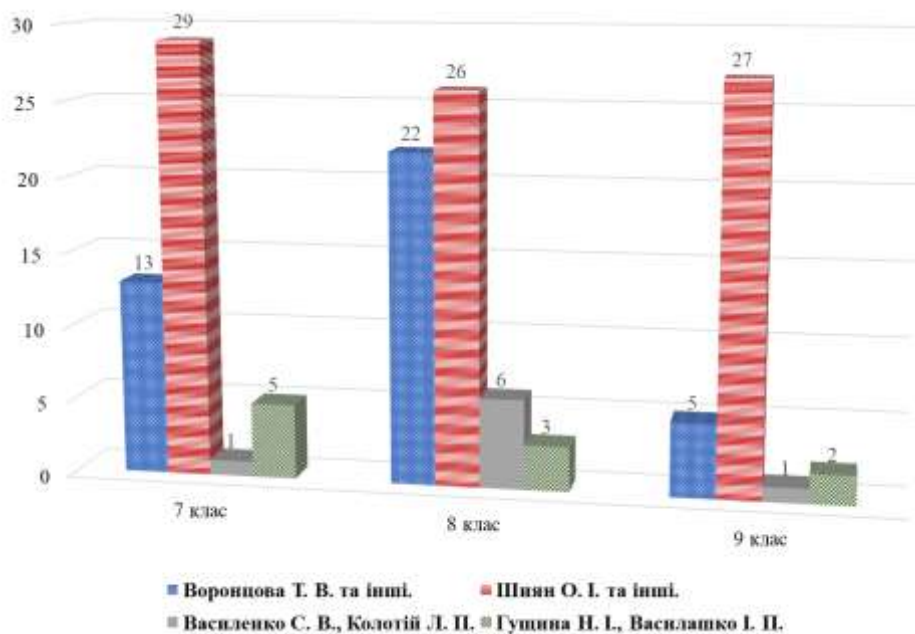

Рис. 2. Кількість тем з питань воєнних небезпек у модельних програмах інтегрованого курсу «Здоров'я, безпека та добробут» 7–9 класи

Узагальнюючи дослідження обсягу та змісту тематики воєнних небезпек у соціальній та здоров'язбережувальній галузі і, відповідно, інтегрованому курсі «Здоров'я, безпека та добробут», слід урахувати положення Концепції безпеки закладів освіти [8]. У Концепції безпеки закладів освіти виділено низку проблем, пов'язаних із навчанням питань запобігання воєнним небезпекам і подолання наслідків їх впливу. Зокрема там зазначено про:

- неготовність учасників освітнього процесу до дій в умовах надзвичайних ситуацій, бойових дій;
- низький рівень обізнаності дітей щодо кіберзагроз і формування безпечної поведінки в Інтернеті;
- відсутність у працівників закладів освіти навичок надання домедичної допомоги, забезпечення психологічної підтримки здобувачів освіти.

У Концепції безпеки закладів освіти вказано на потребу навчання питань воєнних небезпек і подолання наслідків їх впливу [8]. Зокрема йдеться про такі шляхи формування належних компетентностей безпеки в учасників освітнього процесу:

- організація системного навчання учасників освітнього процесу дій в умовах надзвичайних ситуацій;
- перегляд та актуалізація освітніх програм із питань безпеки життєдіяльності, цивільного захисту та домедичної допомоги, прав, свобод та обов'язків громадянина й упровадження соціально-емоційного навчання та здійснення інтеграції знань про психічне здоров'я в освітній процес та освітню діяльність;
- запровадження в освітній процес закладів освіти програм, спрямованих на формування у здобувачів освіти правової поведінки, запобігання конфліктам і правопорушенням, здобуття навичок щодо безпечної поведінки в Інтернеті;
- запровадження обов'язкового підвищення кваліфікації, рівня обізнаності та підготовки педагогічних, науково-педагогічних та інших працівників закладів освіти з безпекових питань, питань базових психологічних втручань, основ психологічної самопомогі і прав, свобод та обов'язків громадянина [8].

Висновки. З урахуванням положень Концепції безпеки закладів освіти, інструктивних матеріалів Міністерства освіти та науки України, поточної воєнної та соціально-політичної ситуації слід зазначити, що в соціальній та здоров'язбережувальній галузі існують проблеми. Так, дві з п'яти модельних програм інтегрованого курсу «Здоров'я, безпека та добробут» для 5–6 класів не були змінені після початку повномасштабної війни росії проти України і не містять тематики воєнних небезпек. У деяких проаналізованих модельних програмах інтегрованого курсу «Здоров'я, безпека та добробут» для 7–9 класів міститься недостатньо тем щодо воєнних небезпек. З метою виправлення цієї ситуації Міністерство освіти і науки України в інструктивно-методичних рекомендації щодо викладання навчальних предметів / інтегрованих курсів у закладах загальної середньої освіти у 2024/2025 навчальному році наголошує, що, враховуючи тривалу широкомасштабну війну, є потреба «...доповнити зміст модельних навчальних програм інтегрованого курсу «Здоров'я, безпека та добробут» питаннями особистої безпеки, пов'язаними з ризиками воєнного часу. Педагогам потрібно включити відповідні питання у зміст навчальної програми закладу, передбачивши їх вивчення на початку навчального року. Для цього пропонуємо скористатися навчальною програмою з «Основ здоров'я» для 5–9 класів, до якої 2022 року було внесено відповідні зміни» [9].

Упровадження результатів нашого дослідження в освітній процес надасть змогу перейти до систематизації опанування компетенцій, пов'язаних з воєнними ризиками. Задля запровадження системного, комплексного підходу до вивчення воєнних небезпек, потрібно визначити мінімальний обсяг тематики воєнних небезпек, яка була би погоджена з усіма зацікавленими структурами, зокрема Міністерством оборони України, Міністерством охорони здоров'я, Державною службою надзвичайних ситуацій тощо.

Такий підхід сприятиме розробленню конкретних кроків для управління навчанням питань воєнних небезпек.

Подальші дослідження будуть пов'язані з аналізом нових тенденцій у системі середньої освіти, певною мірою пов'язаних із безпеками, зокрема воєнними. Важливою частиною подальших досліджень буде аналіз підручників й інших матеріалів щодо обсягу та змісту тематики воєнних небезпек. Важливим є питання реальної кількості часу, який потрібен для формування компетенцій, що ототожнюються з воєнними небезпеками – попередженням, запобіганням, подоланням та усуненням їх наслідків. Опанування цих питань в умовах війни є життєво важливим для учасників освітнього процесу та всіх жителів України.

Список використаних джерел:

1. Основи здоров'я 6–9 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Затверджено та надано гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (наказ Міністерства освіти і науки України від 03 серпня 2022 року № 698). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navch.progr.2022.osnovy.zdorovia-6-9.pdf>
2. Інструктивно-методичні рекомендації щодо організації освітнього процесу та викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2022/2023 навчальному році. *Захист України*. URL: https://znayshov.com/News/Details/instruktyvno-metodychni-rekomendatsii-shchodo-orhanizatsii-osvitnoho-protsesu-2022-2023#google_vignette
3. Базовий навчальний план закладів загальної середньої освіти. Додаток 23. Державний стандарт базової середньої освіти (постанова Кабінету Міністрів України «Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти» від 30 вересня 2020 р. № 898). URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898?fbclid=IwAR32j9maOlQor-nNCoHsCZuMCF1vKxqivngaf5WkUHIFhwUA25XHVKKGxdg>
4. Модельна навчальна програма «Здоров'я, безпека та добробут. 7–9 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти (авт. Василенко С. В., Колотій Л. П.). Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (наказ Міністерства освіти і науки України від 16 серпня 2023 року № 1001). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2023/Model.navch.prohr.5-9.klas/Sotsial.ta.zdorovyazberezh.osv.haluz.2023/16.08.2023/Zdorovyia.bezpeka.ta.dobrobut.7-9%20kl-intehrovanyy.kurs.Vasylenko.ta.in.16.08.2023.pdf>
5. Модельна навчальна програма «Здоров'я, безпека та добробут. 7–9 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти (автори: Воронцова Т. В., Пономаренко В. С., Андрук Н. В., Лаврентьева І. В., Хомич О. Л.). Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (наказ Міністерства освіти і науки України від 24.07.2023 № 883). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2023/Model.navch.prohr.5-9.klas/Sotsial.ta.zdorovyazberezh.osv.haluz.2023/04.08.2023/Zdorovyia.bezp.ta.dobrobut.7-9%20klas.intehr.kurs.Vorontsova.ta.in.04.08.2023.pdf>
6. Модельна навчальна програма «Здоров'я, безпека та добробут. 7–9 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти (авт. Гущина Н. І., Василяшко І. П.). Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (наказ Міністерства освіти і науки України від 16 серпня 2023 року № 1001). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2023/Model.navch.prohr.5-9.klas/Sotsial.ta.zdorovyazberezh.osv.haluz.2023/16.08.2023/Zdorovyia.bezpeka.ta.dobrobut.7-9%20kl-intehrovanyy.kurs.Hushchyna.ta.in.16.08.2023.pdf>
7. Модельна навчальна програма «Здоров'я, безпека та добробут. 7–9 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти (авт. Шиян О. І., Дяків В. Г., Седоченко А. Б., Страшко С. В.). Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (наказ Міністерства освіти і науки України від 16 серпня 2023 року № 1001). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2023/Model.navch.prohr.5-9.klas/Sotsial.ta.zdorovyazberezh.osv.haluz.2023/16.08.2023/Zdorovyia.bezpeka.ta.dobrobut.7-9%20kl-intehrovanyy.kurs.Shyyan.ta.in.16.08.2023.pdf>
8. Концепція безпеки закладів освіти. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2023 р. № 301-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/301-2023-%D1%80#n10>

9. Інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання навчальних предметів/інтегрованих курсів у закладах загальної середньої освіти у 2024/2025 навчальному році. Додаток до листа МОН від 30.08.2024 1.1/15776-24. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/uploads/public/66dffe/c4c/66dffec4c92d2958213439.pdf>

References:

1. Osnovy zdorovia 6–9 klasy. Navchalna prohrama dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity. [Basics of Health, Grades 6–9. Curriculum for General Secondary Education Institutions]. Zatverdzheno ta nadano hryf «Rekomendovano Ministerstvom osvity i nauky Ukrainy» (nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 03 serpnia 2022 roku № 698). Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navch.progr.2022.osnovy.zdorovia-6-9.pdf> [in Ukrainian].
2. Instruktivno-metodychni rekomendatsii shchodo orhanizatsii osvitnoho protsesu ta vykladannia navchalnykh predmetiv u zakladykh zahalnoi serednoi osvity u 2022/2023 navchalnomu rotsi. [Instructional and methodological recommendations regarding the organization of the educational process and the teaching of educational subjects in institutions of general secondary education in the 2022/2023 academic year]. Retrieved from https://znayshov.com/News/Details/instruktyvno-metodychni-rekomendatsii-shchodo-orhanizatsii-osvitnoho-protsesu-2022-2023#google_vignette [in Ukrainian].
3. Bazovyi navchalnyi plan zakladiv zahalnoi serednoi osvity. Dodatok 23. Derzhavnyi standart bazovoi serednoi osvity. [Basic curriculum of institutions of general secondary education. Appendix 23. State standard of basic secondary education]. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy “Pro deiaki pytannia derzhavnykh standartiv povnoi zahalnoi serednoi osvity vid 30 veresnia 2020 roku. № 898). Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standativ-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898?fbclid=IwAR32j9maQlQor-nNCoHsCZuMCF1vkxqivngaf5WkUHJFhwUA25XHVKKGxdg> [in Ukrainian].
4. Modelna navchalna prohrama «Zdorovia, bezpeka ta dobrobut. 7–9 klasy (intehrovanyi kurs)» dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity (avt. Vasylenko S. V., Kolotii L. P.). [Model educational program "Health, Safety and Welfare. Grades 7–9 (integrated course)" for general secondary education institutions (authors S. V. Vasylenko, L. P. Kolotii)]. Rekomendovano Ministerstvom osvity i nauky Ukrainy» (nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 16 serpnia 2023 roku № 1001). Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2023/Model.navch.prohr.5-9.klas/Sotsial.ta.zdorovyazberezh.osv.haluz.2023/16.08.2023/Zdorovya.bezpeka.ta.dobrobut.7-9%20kl-intehrovanyy.kurs.Vasylenko.ta.in.16.08.2023.pdf> [in Ukrainian].
5. Modelna navchalna prohrama «Zdorovia, bezpeka ta dobrobut. 7–9 klasy (intehrovanyi kurs)» dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity (avt. Vasylenko S. V., Kolotii L. P.) [Model educational program "Health, Safety and Welfare. Grades 7–9 (integrated course)" for general secondary education institutions (authors: T. V. Vorontsova, V. S. Ponomarenko, N. V. Andruk, I. V. Lavrentyeva, O. L. Khomych)]. Rekomendovano Ministerstvom osvity i nauky Ukrainy» (nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 24.07.2023 № 883). Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2023/Model.navch.prohr.5-9.klas/Sotsial.ta.zdorovyazberezh.osv.haluz.2023/04.08.2023/Zdorovya.bezp.ta.dobrobut.7-9%20klas.intehr.kurs.Vorontsova.ta.in.04.08.2023.pdf> [in Ukrainian].
6. Modelna navchalna prohrama «Zdorovia, bezpeka ta dobrobut. 7–9 klasy (intehrovanyi kurs)» dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity (avt. Hushchyna N. I., Vasylyashko I. P.) [Model educational program "Health, Safety and Welfare. Grades 7–9 (integrated course)" for general secondary education institutions (authors N. I. Gushchyna, I. P. Vasylyashko)]. Rekomendovano Ministerstvom osvity i nauky Ukrainy» (nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 16 serpnia 2023 roku № 1001). Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2023/Model.navch.prohr.5-9.klas/Sotsial.ta.zdorovyazberezh.osv.haluz.2023/16.08.2023/Zdorovya.bezpeka.ta.dobrobut.7-9%20kl-intehrovanyy.kurs.Hushchyna.ta.in.16.08.2023.pdf> [in Ukrainian].
7. Modelna navchalna prohrama «Zdorovia, bezpeka ta dobrobut. 7–9 klasy (intehrovanyi kurs)» dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity (avt. Shyian O. I., Diakiv V. H., Sedochenko A. B., Strashko S. V.) [Model training program "Health, safety and well-being. Grades 7–9 (integrated course)" for general secondary education institutions (authors O. I. Shyian, V. G. Dyakiv, A. B. Sedochenko, S. V. Strashko)]. Rekomendovano Ministerstvom osvity i nauky Ukrainy» (nakaz Ministerstva osvity

- i nauky Ukrainy vid 16 serpnia 2023 roku № 1001). Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2023/Model.navch.prohr.5-9.klas/Sotsial.ta.zdorovyazberezh.osv.haluz.2023/16.08.2023/Zdorovya.bezpeka.ta.dobrobut.7-9%20kl-intehrovanyy.kurs.Shyyan.ta.in.16.08.2023.pdf> [in Ukrainian].
8. Kontsepsiia bezpeky zakladiv osvity. [The Concept of Security of educational institutions.] Skhvaleno rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 7 kvitnia 2023 r. № 301-r. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/301-2023-%D1%80#n10> [in Ukrainian].
 9. Instruktyvno-metodychni rekomendatsii shchodo vykladannia navchalnykh predmetiv/intehrovanykh kursiv u zakladakh zahalnoi serednoi osvity u 2024/2025 navchalnomu rotsi. [Instructional and methodological recommendations for teaching subjects/integrated courses in institutions of general secondary education in the 2024/2025 academic year.] Dodatok do lysta MON vid 30.08.2024 1.1/15776-24// Retrieved from <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/uploads/public/66d/ffe/c4c/66dffec4c92d2958213439.pdf> [in Ukrainian].

Zaplatynskyi V. M.,

orcid.org/0000-0003-0119-7135

TRAINING IN ISSUES OF MILITARY DANGERS IN BASIC SECONDARY EDUCATION

The article presents the results of the analysis of the content and scope of the topic on military dangers in the social and health care education field. The issue of military hazards, their prevention, mitigation, overcoming and elimination of consequences is included in the program of the subject "Basics of Health" and in the model programs of the integrated course "Health, Safety and Welfare" which replace the subject "Basics of Health" as part of the implementation of the "New Ukrainian school". The article presents a comparative quantitative and qualitative analysis of the recommended topics related to war hazards in the program of the subject "Basics of Health" (2022) and model programs of the integrated course "Health, Safety and Welfare" for grades 5–6 and grades 7–9. Seven model programs were analyzed. The results of the analysis allow us to draw a conclusion about the need for a systematic, comprehensive approach to the study of military dangers, the implementation of a minimum volume of topics that would be agreed upon, including all interested structures, in particular, the Ministry of Defense of Ukraine, the Ministry of Health, the State Emergency Service. Such an approach will facilitate the development of concrete steps for managing training for military hazards.

It is outlined that future research will focus on analyzing new trends in the secondary education system that are, in one way or another, related to risks, including military hazards. An important part of that future research will involve the analysis of textbooks and other educational materials in terms of the scope and content of topics related to military dangers. A critical issue is the actual amount of time required to develop competencies associated with military hazards — their prevention, mitigation, overcoming and elimination. Mastering these topics in war time conditions is of vital importance for participants in the educational process and for all residents of Ukraine.

Key words: military hazards, secondary education, social and health sector, subject "Basics of Health", integrated course "Health, Safety and Welfare", training.

Дата надходження статті: 21.10.2024 р.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор Ковальчук В. І.